

A Bánk bán nyomában

Kissé szegényesen, halkán és hálátlan szerénységgel ünnepelte meg a nemzet az elmúlt november 11-én Katona József születésének százötvenedik évfordulóját.

A budapesti Nemzeti Színház helyet adott ugyan ezen az estén műsorában Bánk bánnak, Kolozsvár azonban, amelynek százéves nemes hagyománya volt a Bánk-kultusz, Kolozsvár, ahol 1834-ben temetőjéből halhatatlan életre támadt nemzeti költészetünknek ez a lávaszerű, dübörgő kitörése, Kolozsvár, ahol még az árvaságra jutott kisebbségi színház is minden évben felszította november 11-én a tragikus sorsú költő emlékét a megszállás idején, Kolozsvár ebben az évben, a felszabadulás, a nemzeti gondolat és a nemzeti érzés fellángolásának évében, néma és közömbös feledékenységgel haladt el nemzeti drámaírásunknak e pirosbetűs ünnepnapja mellett. Sem a színház, sem a napisajtó nem emlékezett meg Katona József születésének százötvenedik évfordulójáról.

Pedig a sors intése, vagy a véletlen különös játéka folytán milyen lélekemelő alkalma lett volna újraéledt, pazar pompájú színházunknak, hogy hódoljon Katona József emlékének! Hiszen húsz éves rabság után épen a költő születésének évfordulója idején, pontosan a százötvenedik évforduló előtt két nappal, szólalt meg a magyar szó a „nemzeti“ rangra emelt színházban. A gazdag múltnak milyen megható megbecsülése, a nemzeti hagyományoknak milyen köteles tisztelete, milyen felemelő és nemes fogadalomtétel lett volna, ha a felszabadulásnak ezen a történeti estéjén Bánk bán szólalt volna meg a színpadon! Lehet-e szebb imádsága magyar színésznek, mint a Katona József nyelve? Mint ünnepi harangszó, úgy zúgott volna a deszkákról ez a szárnyaló nyelv emlékeztetőjéül annak, hogy száz és egynehány évvel ezelőtt kolozsvári színész és kolozsvári közönség hengerítette el az elföldelt Bánkról a sziklatömböt. Emlékeztetésül arra, hogy százötven évvel ezelőtt született a legtragikusabb sorsú magyar zseni. Lehetett volna-e komolyabb ígérete színpadi jövőjének, mint a Bánk bánvaló indulás?

De hát a balsors most is üldözte a százötven év óta porladó költőt; 1821-ben nem Bánkkal, hanem *Körner* német író „Zrinyi“-jével nyitották meg Kolozsvárott az első magyar állandó színházat. 1837-ben a pesti Nemzeti Színház ünnepi megnyitó előadásán szintén nem Bánk került színre, hanem *Schenck Miksa* német dráma-szerkesztő *Belizár*-ja, s 1941-ben a felszabadult és új diadalok útjára induló kolozsvári nemzeti színház megnyitó előadásán sem jutott szóhoz Katona József.

Ez a megjegyzésünk nem akar utólagos ünneprontás lenni, csupán tiszteletteljes figyelmeztetés. A kolozsvári színháznak az elmúlt százötven év dicsősége után Iesz újabb — adja Isten — még dicsőségesebb százötven

éve s bőségesen helyrehozhatja azt a véletlen mulasztást, amely most megeseett. Mert jöhetnek új divatok, keringhetnek körülöttünk új irodalmi áramlatok, érvényesülhetnek új irodalmi értékelések, Katona Józsefről sohasem szabad megfeledkeznie a magyar színpadoknak.

Ha keresünk, találunk is mentséget az új életre ébredt színház számára: A magyar irodalomtörténetben meg volt gyökeresedve az a tudat, hogy Katona József 1792-ben született. Hányszor mutattunk alkalmi beszédekben, színházi tanulmányokban a sorsnak arra a különös játékára, vagy a Gondviselésnek arra a jóságos kegyelmére, hogy az erdélyi színpad és Katona József ugyanegy napon született: 1792. november 11-én. Talán a kolozsvári színház is abban a hitben mellőzte Bánk bán a mostani évfordulón, hogy majd a jövő évben, 1942. november 11-én annál nagyobb fényvel, annál mélyebb áhitattal fog hódolni a százötvenedik évfordulón a költő emlékének.

Való igaz, hogy Csányi János, Katona József kortársa és első életírója s utána mindazok, kik Katonával foglalkoztak, 1792-ben jelölték meg a költő születési évét. Így tanultuk az iskolában, így vált általános köztudattá ez az évszám.

1906-ban azonban az Irodalomtörténeti Közlemények-ben a kecskeméti anyakönyvnek egy kivonata jelent meg, amelynek tanúsága szerint Katona József nem 1792-ben, hanem egy évvel korábban, 1791-ben született.¹

1.

Katona József tragikus sorsa és az erdélyi színészet küzdelmes élete elhatározó pillanatokban sokszor fonódott össze. A csöndes és emlékeket lehelő Farkas-utca ódon házai közül csak nemrégén tűnt el múltat fitymáló romboló ösztön áldozataként a kopottságában és elhagyatottságában is tiszteletreméltó öreg színház, amelynek megnyitó ünnepére kitűzött pályázati felhívás gyújtotta lángra Katona lelkében azt a gondolatot, hogy megírja Bánk bánját. És húsz évvel a pályázat kiírása után ebben a színházban virradt a már elföldelt Bánkra a harmadik nap húsvéti hajnala. A felejtés temetőjéből kiemelkedve — négy évvel a költő halála után — a kolozsvári színpadról indult el az örökkévaló élet felé vezető úton Bánk bán.

¹ Hajnóczy Iván, a kecskeméti Katona József-társaság alelnöke pontosan közli is *Katona József Kecskeméten* című munkájában az anyakönyvnek ezt a lapját.

„Költőnk keresztelési bejegyzése a következő az itteni mk. keresztelési anyakönyv V. kötetének 439. lapján:

<i>Dies:</i>	<i>Infans:</i>	<i>Parentes:</i>	<i>Conditio:</i>	<i>Levans:</i>
13.	Josephus.	Joseph Katona. Heléna Borbók.	P. K.	Anna Fekete

Minister:
Gyöngyösy.

Megjegyzem, hogy az anyakönyv 439. lapján sem évszám, se hónapnév nincsen. De a következő, 440. lap tetején ott áll az 1791; a 437. lapon pedig a November. Értéketlen hát, hogyan nézhette Csányi János, Katona születési adatainak első közlője, (Társalkodó, 1840. 170. l.) az évet 1792-nek, amit a többi életírók, még a helybeliek is, ellenőrzés nélkül átvettek tőle“.

A feltámadást követő száz éven át ez a színház a hagyományokhoz ragaszkodó hűséggel, a mesterség tiszteletének mély áhívatával ünnepelte mindig a költő születésének évfordulóját. A színház műsorán november 11-ét rendszerint Bánk bán előadásával Katona József szellemének és az erdélyi színészet múltjáról való megemlékezésnek szentelték. S ennek a nagyemlékű színháznak haltyúdala, utolsó előadása 1906. június 17-én, szintén Bánk bán volt.

Katona József emlékével szemben sohasem lehetünk eléggé hálásak. Nemcsak azért, mert neki köszönhetjük Bánkot, hanem azért is, mert az utókorak kell lerónia azt, amivel kora adósa maradt. Élete és működése a mélységes szenvedések és fájdalmas csalódások tövises útja volt. Ami csapás költőt sújthat, azt mind végigszenvedte.

Mocsár közepén épített egy évszázadra szóló gránitemléket. Sem társadalmi életünkben, sem a lelkekben, sem irodalmi fejlettségünkben nem volt éltető talaja a színpadnak. Irodalom iránt érdeklődő közönségünk nincs. A nemzet elnémetesedve, szokásaiból és erkölceiből kivetkőzve. Nyelvünk fejletlen, teljesen parlagon heverő. Csak a köznép beszél magyarul. A főúr, a nemes, a polgár hivatalos ügyekben a latin nyelvet, családi tűzhelyénél pedig a német, vagy a francia nyelvet használja. A közállapotok annyira elsekélyesedtek, a nemzeti érzés sülyedése olyan mély és mindenbe beletörődő, szellemi élete annyira elfonnyadt, hogy amikor II. József színből megkérdezte a pesti kancelláriát, elrendelhetné-e a magyar nyelv hivatalos használatát, azt az öngyilkos választ kapta, hogy a magyar nyelv országos használatra teljesen alkalmatlan. Mi sem természetesebb; elrendelte a német nyelv hivatalos használatát. Erre sem mozgott meg tunya álmából a nemzet. Nemtörődömség, lemondás, közöny, dermedt fásultság ült lidércként a lelkeken.

Ilyen viszonyok között honnan merítsen erőt és táplálékot az irodalom? Különösen a dráma, melynek csak az élet adhat ihletet; a közember mindennapi élete, az erős polgárság törekvései, a nemesség ragyogása, vagy az udvar jótékony fénye és bőkezűsége. Nálunk azonban a köznép a Katona fellépése idején a jobbágyi elnyomatás nyüge alatt senyedvt szomorúan, a polgárság még anyanyelvéről is lemondva, elnémetesedve, vagy ellatinosodva, sivár téllenségben élte le egyhangú napjait, eszmék nélkül, törekvések nélkül. A főnemesség a bécsi udvar fényében sütkérezve, megfélekedezett fájáról-nemzetéről s léha könnyelműséggel költötte el külföldön a népek millióinak verejtékkel összehordott kincseit. Élőhalott volt a nemzet. Irodalmunk sírja is megásva. És ugyanakkor a francia nép más kora álmódó forradalomban születik újjá, a németeknél Schiller és Goethe lángelméje világít, Voltaire, Rousseau, Diderot és Montesquieu alapját rakja le egy új élet felvilágosodásának, Spinozza, majd Kant megépítetté az új világrend alapjait. Nálunk pedig legföljebb iskolai gyakorlatok fogalmazásával vesződnek íróink, erőtlen szárnypróbálgatásokkal s látszik, milyen nehezen tudják a legegyszerűbb gondolatot is tiszta, világos nyelven kifejezni.

Jönnie kellett a feltámadásnak, vagy a teljes összeomlásnak.

S akiket a holtak vélt nemzet utolsó sírásóiként szemeltek ki, a Bécsben felállított magyar testőrség daliái, népüknek harsányszavú ébresz-

tőivé válnak s a „dülő magyarság elé hajolnak támogató vállaikkal“. Hitet öntenek a csüggedt lelkekbe, hittel hirdetik, hogy a nemzetnek ki kell lépnie megásott sírjából, melybe temetkezni készül. Forrongó, lelkes munkálkodás korát nyitják meg. Azt a kort, amikor mindenki áldozni akar a nemzet oltárán.

Ebben a lázas, naivhitű korban egy fiatal, pesti jurátus azt olvasta az Erdélyi Múzeumban, hogy az épülő kolozsvári színház megnyitására alkalmas történelmi tragédiára pályázatot hirdetnek. 1814-et írtak akkor, a jurátus pedig Katona József volt, egy kecskeméti derék takácsmester nagyratörő, álmódózó fia, akit minden vágya, reménysége, álma és szerelme a színpadhoz láncolt. Mint „delectans actor“ *Békesi József* néven sűrűn játszott kisebb-nagyobb szerepet a Hacker-szálában és a Rondellában (a mai Vigadó helyén) működő színésztársaság előadásain, sőt — Déryné tanúságtétele szerint — sikerei is voltak a színpadon. „A legtisztább, a legszenvedélyesebb lelkesüléssel csüggött a színpadon, majdnem bálványozta, — írja róla Gyulai Pál, — a holtak ítélőszékének, a nemzetek tanítójának, az erkölcs templomának tartotta.“

A magyar színháznak rossz sora volt akkoriban Pesten. A német színház divatja, fénye, gazdagsága, kivételes helyzete mellett a magyar csak megtürt, lenézett zsellér volt. Nem volt közönsége és nem volt műsora. Színdarabot írt, fordított, alkalmazott magyar színre minden lelkes betűvető, hogy a fuldokló színház műsorgondjain segítsen. Katona József élére állott a segítő tábornak: egymaga 13 eredeti darabbal és 5 fordított „nézőjáték“-kal, német lovagi, érzékeny és polgári dráma átültetésével gazdagította a színház műsorát. Már amennyiben ez „gazdagodás“-t jelent. A fiatal és lelkes Katona József ebben az önzetlen mentési munkában, a színpad mámorában és a segíteni akarás lázában elveszti ítélőképességét és például „Ziská“-hoz írt előszavában Kotzebuet a század egyik legnagyobb szellemének vallja. Itt említem meg, hogy néhány évvel ezelőtt egy nagyon lelkiismeretes irodalomtörténeti kutató kimutatta, hogy Bán bán szövegének körülbelül 250 sora német művekből van csaknem szószó szerint átvéve. Ez nem meglepő annak, aki ismeri a kor divatját és szellemét. Tudvalevőleg Katona előszavában maga is rámutat idegen forrásműveire, ha nem is jelöli meg pontosan, hogy honnan, mely részeket vett át. De látjuk a fentiekből, hogy az ilyen átvételek az akkori munka lázában nemcsak megengedettek, de szokásosak voltak és emelték a közönség szemében a költői mű értékét. Ha ezek az átvételek csökkentenék a Bánk értékét, akkor ez nem a Katona hibája, hanem a koré.

Bizonyos, hogy Katona József a kor önfelédtt mámorából egyszerre és minden átmenet nélkül kijózanodott, amikor az Erdélyi Múzeum komoly pályázati felhívásában nemes irodalmi cél intett feléje. Talán csak annyi maradt benne az általános szokásból, hogy nem tudott teljesen szabadulni a német példák ígézetéből és munka közben részleteket vett át azoknak szövegéből.

Elmélyült szenvedéllyel látott munkához.

1815 nyarán elkészült a darabbal. De mi történt a kézirattal? Elküldte-e valóban Kolozsvárra, s ha igen, milyen úton, ez még olyan rejtély, amelyet az irodalomtörténeti kutatásnak ezután kell megfejtenie.

1816-ban Katona József szakít a színpaddal, mely csak csalódást és keserőséget szerzett neki. Ügyvédi irodát nyit, hogy keresetéből támogatni tudja szüleit. Ebben a törekvésében is csalódott. Az ügyvédi mesterség kenyerkereső módjához nem volt érzéke és kedve.

1818-ban az Erdélyi Múzeum tízedik füzetében megjelent a kolozsvári pályázatról szóló jelentés. Az első díjat *Tokody János* bihari szolgabíró „Pártosság tüze” című szomorújátéka nyerte el. A második díjra három darabot tartott érdemesnek a bíráló bizottság. Mind a hármat Bolyai Farkas marosvásárhelyi professzor, a későbbi világhírű matematikus írta, aki szerint: „*A poesis olyan adó, mint a szerelem s halál, melyet mindenki megfizet valamikor.*” Ezt az adót rólta le Bolyai ezekkel a darabokkal, amelyeket később ki is nyomtatott. Bánk bán-ról azonban egyetlen szó sincs a jelentésben. Hogy lehet ez? Homályos és még felderítésre váró titok ez. Hogy lehet az, hogy Döbrentei, ez a művelt, sokat olvasott, minden magyar ügyért lángoló hazafi és komoly készültségű tanár, valamint bíráló társai éppen csak Bánkot nem vették észre? Holott a bírálati jelentés határozottan hangsúlyozza, hogy minden beküldött darabot külön-külön is, együttesen is lelkiismeretesen elolvastak. A pályázati feltételeknek pontosan megfelelt Bánk. A felhívás történeti, vagy hősi darabot kívánt a hazai vagy idegen nemzetek történetéből. Nos, Bánk történeti is volt, hősi is s akkori formájának minden kezdetlegessége, minden fogyatékoossága dacára is lehetetlen, hogy a belőle kicsapó nemzeti tűz ne gyújtotta volna lánggra a bírálók lelkét. Vagy hogy a darabon érezhető erős Shakespeare-hatás ne keltette volna fel a Shakespeare-imádó Döbrentei figyelmét.

Leghíhetőbbnek azt az egyre erősebb gyökeret verő feltevést tartom, hogy a *Bánk bán* nem is került a bírálók kezébe. Hogy résztvett a pályázaton, annak csupán pár sornyi támpontja van. Katona József előszava a darab kiadásához, ahol szelíd megnyugvással írja: „Ötödik éve készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a kolozsvári leendő játékszínről felszólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz, vagy — amit szégyen volna hinni, — nem találtatott valamire való munka és így a neszt csak idővel akarták meghallatni? De valójában a híre is elnémult, vagy legalább én nem tudok róla.”

Ez a néhány sor azt bizonyítja, hogy részt *akart* venni a pályázaton, hiszen azért írta darabját. *Talán* el is küldte darabját. De milyen úton? Nem kallódott-e el annak kezén, akire bízta? A pályázati felhívás arra hívta fel a magyar írókat, hogy előzetesen jelentsék be szándékukat. A pályadíj, melynek összegét gyűjtés útján akarta Döbrentei megszerezni, még nem volt együtt. Feltehető, hogy Katona József csupán szándékát jelentette be a kolozsvári bizottságnak s várta a biztatást, beküldje e. Választ nem kapott, hát nem küldte el a darabot. Olvassuk el figyelmesen még egyszer az előszónak ezeket a szavait: „Nem volt-e pénz?” Nem arra vonatkozik-e ez, hogy ő úgy gondolta, ha majd együtt lesz a pályadíj, azokat, akik szándékukat bejelentették, fel fogják szólítani műveik beküldésére? Ha valóban beküldte darabját, akkor előszavában azt panaszolta volna, hogy beküldött darabjára választ sem kapott. Az is kiderül ebből a néhány soros előszóból, hogy semmit sem tudott az Erdélyi Múzeumban

megjelent bírálati jelentésről. Feltehető-e, hogy ha beküldte darabját, amelybe lelkét lehelte, amelyet szíve vérével írt, amelyet élete és költői munkássága koronájának tartott, — nem érdeklődött volna sorsa iránt? Még annyira sem érdeklődött volna, hogy elolvassa annak a folyóiratnak megjelent számaiban, amelyben a pályázati felhívást közzétették. Alig hihető.

S arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Döbrentei Gábor, a kolozsvári pályázat-kiírásnak lelke és vezére, még élt, amikor Bánk bán már diadalt aratott, sőt *a budai színháznak éppen akkor igazgatója volt* Pest vármegye megbízása folytán, amikor Bánk először került ott színre. Feltehető-e, hogy nem nyilatkozott volna, ha ismerte volna már Kolozsvárról a darabot? Feltehető-e, hogy senki nem intézett volna kérdést hozzá a kolozsvári pályázati kudarcáról? Döbrentei 1851-ben halt meg, Bánkot pedig a pesti Nemzeti Színházban 1845-ben ötször, 1846-ban hétszer, 1847-ben újra ötször, 1848-ban szintén ötször adták elő. Ezek az előadási számok a darabnak rendkívüli népszerűségét bizonyítják. Lehetséges-e, hogy Döbrentei még akkor sem nyilatkozott volna a darab kolozsvári balsikerének okáról, *ha igazán kezébe került volna annak idején?*

Tudjuk azt is, hogy 1912-ben nyilvánosságra került egy Bánk-kézirat, a tragédiának első formája. Az a példány, amelyet 1814-ben, a kolozsvári pályázat kiírása idején írt Katona. Hol találták meg ezt a kéziratot? Nem *Kolozsvárott*, hanem Kecskeméten. Paraszti kezekben hanyódtott ez a kézirat csaknem száz éven át. Ha a költő beküldte darabját Kolozsvárra, hogy került volna vissza Kecskemétre? Katona semmit sem tudott a pályázat sorsáról, tehát nem küldték neki vissza. Ez a Bánk-forma az Irodalomtörténeti Közlemények 1913-ik évfolyamának második és harmadik füzetében jelent meg. Kétségtelen, hogy a tragédia első, kezdetleges formája. Igaz, feltehető, hogy ez csupán másolati példány s az eredetit Katona mégis elküldte. De nem valószínű, hogy ilyen terjedelmes, öt felvonásra tagolt, hatalmas kéziratot több példányban másoljon le valaki.

Mindezeknek a tényeknek latbavetésével olvassuk el még egyszer a Katona József előszavát, olvassuk el gondosan, a szavak értékelésével és arra a következtetésre kell jutnunk, hogy csupán szándékát jelentette be Kolozsvárra, ahonnan nem kapott biztatást és így nem is küldte el az időközben elkészült darabot. Így nyitjára jutunk annak a száz év óta egyre fel-felbukkanó rejtélynek, hogy a művelt és magyar érzéstől lángoló bírálók miért nem említik címét sem Bánk bán-nak.

Volna ugyan még egy bizonyítéka annak, hogy Bánk Bán mégis Kolozsvárra jutott: Egressy Gábor fiának, Ákosnak levele arról, hogy édes apja miként bukkant Bánk bán kéziratára. Lássuk ezt a levelet szószerint:

„Atyám, mint a Nemzeti Színjátszó Társaság tagja Kolozsvárott 1834-ben jutalomjátékára szükséges színdarab után kutatva, az ottani színház egyik padláshelyiségében a *félredobott*, porlepte művek közt találta meg Bánk Bán kéziratát. A dolog úgy történt, hogy atyámnak jutalomjátékra kellett egy darab, melyet még nem ismertek s amelyben a hazafias szellem volt az uralkodó. Mikor ebben az irányban tapogatózódtam a kolozsvári színház vezetőinél, azok vállvonogatva azt mondták, hogy ilyen darab nincsen készletben, de ha nem restelli a fáradságot, ám kutasson a padláson, a félredobott darabok között.

Atyám követte ezt az útmutatást és *többheti keresés után* rátalált egy régi írásra, melyet a penész annyira ellepett, hogy jóformán a címét sem lehetett már kibetűzni. Mikor ez mégis sikerült, elsősorban felkeltette érdeklődését a darab címe: „Bánk Bán“. Egy magyar drámahős, kinek neve és szereplése történeti. Olyan kor embere, amelyben a nagy szenvedélyek és összeütközések domináltak. Ebből lehetne valamit csinálni, gondolta magában és miután gondosan megtisztította a kéziratot az „idők nyomá“-tól, hozzálátott tanulmányozásához. Átolvasás után még jobban felismervén annak rendkívüli becsét, kikérte az igazgatóság engedelmét, hogy a színpadra alkalmazza és miután megnyerte a vezetők jóváhagyását, jutalomjátékaul legott színpadhozta. A darab sikere, hatásos előadása oly mély benyomást tett atyám lelkére, hogy attól többé megválni nem tudott. Harminc éven át, az ország különböző városaiban minden lehető alkalommal előadatta, természetesen folyvást maga játszván a címszerepet. Vendégszereplései alkalmával a Bánk Bán mindég föl volt véve műsorába.²

Ez a levél tele van a fiú szeretetével és bámulatával, tele van a színész érdekes meséket kereső, színező fantáziával, de tele van egyszersmind könnyen megcáfolható tévedésekkel is. Hogy juthatott volna Bánk kézírata a kolozsvári színház padlására? Hiszen a pályázatot már 1817-ben lezárták, döntöttek felette, a színház építését pedig csak négy évvel később, 1821-ben fejezték be. Azután: A pályázatot nem a színház igazgatósága írta ki, a pályaművek tehát nem is juthattak a színház „porlepte“ padlására. Nem is szólva arról, hogy a színháznak — szerkezete folytán — nem is volt ilyenfajta padlása. Hanem volt rendes könyvtárhelyisége, amelyben azonban a pályázatra érkezett darabok egyike sem volt feltalálható.

Bánk bán első előadásának idején *Egressy Ákos két éves* volt, csak később hallhatott tehát erről a nevezetes előadásról és évtizedek pergése folyamán színesedhetett ki lelkében ilyen érdekes mesévé az, hogy apja miképen talált a „penészedő“ kézíratra.

A valóság ezzel szemben az, hogy a tragédia már 1820-ban megjelent Pesten könyvalakban s ha nem is tudott érdeklődést kelteni, bizonyos, hogy az Egressy Gábor kutató, folyton művelődő, minden új könyvet mohón olvasó szemét nem kerülhette el az a kicsi kötetecske, amelyről *Kultúr* lapja, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* is megemlékezett, mondván, hogy: „Mert az eredeti darabok még mindig igen ritkák, dicséretes igyekezet volt Katona úrtól ezen pályán megindulni“, sőt öt évvel később a Tudományos Gyűjtemény is azt írja, hogy „ezen drámát a merész gondolatok és éles festések olvasásra ajánlják“. A valóság az, hogy Kolozsvárott nem az eredeti, kezdetleges formájában került színpadra Bánk, amelyet Katona maga is „gyöngye kísérlet“-nek tartott, hanem a Bárány Boldizsár „Rostá“-ja nyomán átdolgozott s nyomtatásban is megjelent alakjában. A valóság az, hogy a kolozsvári előadás előtt Bánkot játszották már egyszer Kassán is és pedig 1833. február 15-én, tehát másfél évvel a kolozsvári előadás előtt és már ezen az előadáson is Egressy Gábor játszotta Ottót, természetesen tehát, hogy ugyanezt a nyomtatott darabot hozta magával

² Tábori Róbert: A Nemzeti Színház Bánk-előadásainak története, Budapest, 1899.

Kolozsvárra s nem kellett utána a padlásra kutatnia. Nem a padlásra találta meg az eredeti kéziratot. A valóság az, hogy a „Honművész“ a kolozsvári előadásról közölt beszámolójában *Melindá*-ról ír, holott a Bánk eredeti, 1814-ben készült kéziratában a Nagyúr feleségének nem Melinda, hanem *Adelaida* volt a neve, mint azt az 1912-ben Kecskeméten talált hiányos kéziratból megállapíthatjuk.

De ez nem csökkenti Egressy Gábor érdemét, sőt növeli tiszteletünket bátorsága iránt, mert olyan művet mert saját felelősségének hangsúlya mellett színpadra vinni, amelyre a közönség közönye kimondta már a halálos ítéletet. Meggyőződése dacolt a közönség döntésével. S az sem csökkenti érdemét, hogy Kassán már kísérleteztek előadásával, mert hiszen az az előadás hatás és nyom nélkül vészett el az észrevétlenségben.

Az 1819-ik év elején barátainak és különösképen Bárány Boldizsár „Rostá“-jának jóindulatú tanácsai nyomán átdolgozta Katona József Bánkot. Ez időtáiban gróf Brunsvik Ferenc a székesfehérvári társulatot Pestre hívta meg vendégszereplésre s az előadásokat május 3-án a színeszek Kisfaludy Károly *A tatárok Magyarországon* című hazafias drámájával kezdték meg. A bemutató előadásnak példátlanul nagy sikere volt. Ez volt az első nagy színpadi diadal Magyarországon. Ez a siker újra lánggra lobbantotta Katona József csüggedt kedvét. Átadta az átdolgozott Bánkot a színház igazgatójának, aki természetesen nagy örömmel fogadta az új eredeti magyar drámát, a színészek is — jó részben Katona József régi pályatársai — boldogan készültek szerepeikre, ámde a cenzura nem engedélyezte az előadást. „Bánk bán-om, mondja a Tudományos Gyűjteményekben Katona József, nem engedődött meg előadásra, hanem csak nyomtatásra... A cenzura, ha valahol, úgy bizonyára Magyarországon nyakát szegi minden szépnek és nagyknak... Midőn egy Bánkot megölt becsületinek omladékira felállítok, hogyan szabjam én kiszabott kólára fájdalommat?!“

Ez nagyon mély nyomokat hagyó csapás volt. Úgy látszik, ez volt a legvéresebb seb, amely érte. Ezt nem tudta elviselni. Ez az ő szelíd és szerény béketúrását is próbára tette. Keserű és szenvedélyes szavakkal kelt ki a cenzura oktalansága ellen. Nem bírta tovább a sors csapásait. Örökre elnémul. Visszavonul a színpadtól, vissza a drámaírástól. Öregedő szülei is nógatják, hogy jöjjön haza, gyámolítsa őket. Pesten nem volt már mit keresnie, Kecskeméten pedig a városi alügyészi állással kínálták meg. Elhessegeti hát álmait, elcsitítja feltörekvő vágyait, csalódottan, összetört szívvel, tépett szárnyakkal huzódik meg szülőföldjén. Még egy fellángolás csap ki belőle: fellebbezni akar az olvasóközönséghez. Sajtó alá rendezi Bánkját s Kecskemét városának nagylelkű anyagi támogatásával kinyomatja a drámát.

1820-ban a német szótól hangos Pest városában kicsi formájú könyv jelenik meg zajtalanul, félénken, szerényen. Első lapján ez a cím volt olvasható:

BÁNK BÁN

Szomorújáték 5 felvonásban.

Irla: Katona József.

A második lap már azt is elárulja, hogy a könyv megjelenését nemes Kecskemét városa áldozatkészségének köszönhetjük, mert az adott 100 forintot szülöttjének, hogy művét kiadhassa.

S most elmerenghetünk azon, mi lett volna, ha Kecskemét városa nem jutalmazza 100 forinttal Katona Józsefet, amiből fedezhette a nyomtatási költségeket. Ma talán semmit sem tudnánk a magyar szellemnek erről a sajátos és kitörő alkotásáról, amelyről évtizedekkel későbbben megállapította a dramaturgiai értékelés, hogy a legkülönb magyar tragédia, mely a shakespeareiekkel is kiállja az összehasonlítást. S elmerenghetünk azon is, hogy a magyar szellemi életnek hány olyan gazdag és komoly értéke pusztulhatott el nyomtalanul és észrevétlenül, amelyeket nem ért az a szerencse, hogy 100 forintos jutalom kiemelje az enyészet nagy temetőjéből.

Katona József azonban elbukott ezen a fellebbezési fórumon is. A könyvalakban megjelent Bánk bánt sem vette észre senki. A közönség nem olvasta, színpadra azután sem kerülhetett, a kritika is alig vett róla tudomást. Ennek a kornak mély, minden nagyratörő tervet-álmot elnyelő iszapján Katona József sem tudott keresztül gázolni. Ki is értse meg őt?

Hiszen — mint Kemény Zsigmond írja — a magyar nyelv „ha jurátusok nem beszéltek, gyéren hangzott a pesti utcán. A boltok és áruházak löbnyire a bécsi kereskedőkéi voltak, az országos Duna pedig a közlekedésnek és szállítmányozásnak igénytelen csatornájaként szerepelt. Pest művészi kedvtelésének tárgya a kítünő személyzetű s az európai elsőrangúakkal versenyző német színház volt, melyben a többnyire németül tárgyaló arisztokrácia s a latinul iskolázott, a latin tárgyalásokhoz és szónoklásokhoz szokott táblabíró foglalta el az előkelőbb helyeket.“

Nincs igaza Gyulai Pálnak abban, hogy Katona József egy önmagát szétzúzott nagy tehetség. Korának ridegsége, kegyetlen közönye, értelmetlensége zúzta szét ezt az érdekes és erős tehetséget. Pedig nemes nyomokon tudta volna megindítani és szárnyaló ívben magasra lendíteni a magyar történelmi drámát. Mert Katona igazi költő, aki mélyen tud a történelem rejtett világába pillantani. Onnan nem azt hozta fel, ami saját korának kedves, ami közönsége hiúságát legyezgetné, hanem amit igaznak hitt s amit drámailag érdekesnek tartott. Bizonyos, hogy ami nagyság Bánkjában van, az mind az ő sajátja, a gyöngeség viszont korának bűne. A Katona tragédiájában beteljesedett Madách filozófiája: Egyén sohasem érvényesülhet a kor ellenében, a kor folyam, mely visz, vagy elmerít, úszója, nem vezére az egyén.

Nem lehetett a véletlen műve, hogy egyszerre, átmenet nélkül szakított mindazzal, amit eladdig írt. Abban a korban, amikor csak a nemzeti dicsekedés híú szólamainak tapsolt a közönség, amikor íróinknak még fogalmuk sem volt a dráma kellekeiről és céljairól, előzmények és ez irányban való kísérletezések nélkül olyan színdarabot írt, amelynek abszolút művészi céljai vannak, amely a történelmet nem ürügyül használja hazafias bombasztok elhelyezésére s a nemzeti üres kérkedés legyezgetésére, amely nem akar körmönfont borzalmasságokkal s érzékeny, szívillető jelenetekkel hatni, hanem csak tárgyával és a tragikai eszme nemes, minden olcsó hatást gondosan kerülő felfogásával és a feldolgozás művészi

eszközeivel. Nem volt ez a véletlen ihletés műve, hanem a komoly elmélyedés öntudatos gyümölcse.

Midőn elindult a drámaírói pályán, a gyermekifjú lelkét még lenyűgözhetette az olcsó sikerek mámorja, a lázas, szünet nélküli munkában nem bontakozhatott ki saját egyénisége, mint „delectans actor“ ott élt az akkori színpad forgatagában, mely semmi mást nem vetett felszínre, mint nemzeti puffogatásokat, — a tapsok elszédíthették, de amint komoly irodalmi cél jelent meg előtte a kolozsvári drámapályázat felhívásában, azonnal kijózanodott az olcsó dicsőség mámorából, amint nem kellett egyik napról a másikra összetákolnia a műsorhoz szükséges darabot, elmélyedt önmagában, zürzavaros benyomásai között rátalált saját énjére s az elég gazdagnak, elég erőteljesnek bizonyult arra, hogy színes, büszke szépségű virágot fakasszon abban a terméketlen talajban, amelyből eddig a fű sem tudott kinőni.

Bánk bán lehetett volna az a harsona, amely a kábult nemzetet életre kelti, de senki nem hallotta hangját. Talán azért nem, mert ez a hang dübörgő, kemény, darabos és nyers volt. A nyelvújítóknak síma, keresett, választékos modorát hiába várjuk tőle. Már pedig a műveltek dramaturgiája sem ért ebben az időben tovább, mint a stílusig. A Katona szennvedélyek lángjában élő alakjai azonban nem beszélhettek a nyelvújítók szigorú előírása szerint. A Katona nyelve valóságos zene. Disszonáns, komor, itt-ott fülsiketítően éles, de a hangulatot, helyzetet, embereket jellemző. A Bánk bán nyelve nem az újítók lágy zefir-fuvalma, hanem dúló fergeteg, mely keresztül töri a forma gátjait és zúg, harsog, bömböl és dübörög. A finnyás nyelvújítók ettől az új hangtól borzadva fordultak el, ez is egyik oka volt Bánk bán kálváriájának.

A kor erősebb volt, mint ő.

Megrendült hittel, tépett szárnyakkal roskadt vissza Kecskemétre, szülővárosába és az ügyészi hivatal szürke aktái közé temetkezett.

Hírét-nevét városának homokbuckáin túl ki sem említette s városában is csupán lelkiismeretes hivataloskodása révén ismerték. *Ekkor halt meg először* Katona József. Önmagát temette el. *Másodszor* akkor földelték el, amikor csöndes hivatalszobájában szomorú munkája közben megszűnt a szíve verése s Illés szekerén felszárnnyalt lelke az örökkévalóság világába. Ennek a földi elmúlásnak századik évfordulóján *harmadszor temették*. Porladozó tetemét kiemelték a fekete rögök alól és harangzúgás közepette, égbeszálló hálaimák és zengő himnuszok hangja mellett új, díszes sírholiba helyezték el, fölé pedig időtálló kőből szobrot emeltek. Sohasem lehetünk eléggé hálásak Katona iránt. A hála adóját először az a fiatal kolozsvári színész róttá le, akinek fogékony lelkét száz és egynehány évvel ezelőtt lánggra gyújtotta a darabból kicsapó tűz. Ez a lelkes, bátor színész emelte ki az elmúlás temetőjéből a rég elásott kincset s megcsillogtatta a színpad fényénél.

2.

Tíz hosszú évet töltött a költő első sírhelyén, a kecskeméti városháza ügyészi szobájában.

Csak a jó Isten a megmondhatója, hogy mit szenvedett ez alatt. Gyö-

törték emlékei, kínozták álmai. Nagy tragédiák helyett az emberek apró perpatvaraival vesződött. Kalapáló szívét csitította s elfojtotta a lelkében viharzó lángot.

1830-ban sokat panaszkodott már, hogy szíve egyre jobban fáj s nem egyszer mondotta testvéreinek, hogy „ebben az évben engem valami fog érní, vagy sok pénzem lesz, vagy megnősülök, vagy meghalok“.

Gyulai Pál tanulmányában olvassuk, hogy balsejtelme annyira erősödött, hogy ez év februárjában legjobb barátjához, Elszánt Ferenc pesti ügyvédhez levelet írt, melyben arra kérte, ha meghalna, újjáról húzza le gyűrűjét és küldje el szíve választottjának. Ez volt minden vagyona, csak ennyiről tudott végrendelkezni. A lezárt levelet hivatalszobájának asztalfiókjába rejtette el. Sejtelme beteljesedett. Április 16-án úriszéket tartottak Kecskeméten. Izgalmas és bonyolult dolga volt a főügyésznek, aki egész napi tárgyalás után délután is bement hivatalába, de alig ért oda, a küszöbön összeroskadt és hirtelen, jajszó nélkül meghalt. A szíve ölte meg. A halál kegyelmesebb volt hozzá, mint az élet. Élete a szenvedések, csalódások, sorscsapások útja volt, de halála szenvedésnélküli, pillanatnyi elmúlás. A hűséges barát, Elszánt Ferenc, nyomban teljesítette utolsó akaratát, a halott költő gyűrűjét elküldte annak, akinek szánva volt, de a nő, akinek nevét-kilétét ma sem ismerjük, a gyűrűt visszaküldte azzal a rideg üzenettel, hogy az elhunyt testvéreinek nagyobb szükségük van rá. Utolsó szerelmében is csalódott hát.

Bánk bán íróját szegény szülei kölcsönpénzből temették el.

Három évvel halála után váratlanul és előzmények nélkül a kassai színházban bukkant fel az ismeretlen Bánk bán. Az úttörő magyar színészek egyik érdemes tagja, *Udvarhelyi Miklós* választotta jutalomjátékaul s 1833. február 15-én elő is adják a tragédiát a következő szereposztással:

II. Endre, Magyarok királya	— — —	Szerdahelyi ur.
Gertrudisz királyné	— — —	Kántorné asszony.
Béla, Endre, Mártha, Ottó kis gyermekeik	— — —	{ Szerdahelyi Etelka, Szerdahelyi Kálmán, Telepi Máli.
Ottó	— — —	Egressy ur.
Bánk bán	— — —	Bartha ur.
Melinda, a felesége	— — —	Déryné asszony.
Soma, fiaeskájok	— — —	Telepi Károly.
Mikhál bán	— — —	Udvarhelyi ur.
Simon bán	— — —	Kubay ur.
Egy zászlós ur	— — —	Pály ur.
Petur bán, Bichori Főispán	— — —	Szentpétery ur.
Myska bán	— — —	Demjén ur.
Sólom mester	— — —	Haslini ur.
Bendeleiben Izidora	— — —	Pályné asszony.
Egy udvarnik	— — —	Latabár ur.
Biberach	— — —	Megyeri ur.
Tiborez, paraszt	— — —	Szilágyi ur.
Békétlenek	— — —	Telepi ur, Király ur.

Ez az első olyan előadása a Bánk bán-nak, melyről bizonyágunk van, mert színlapja is megvan a Nemzeti Színház múzeumában. Van ugyan olyan föltevés is, hogy előzőleg már Pécsen is színrekerült, de erről eddig semmiféle megbízható feljegyzésünk vagy színlapunk nincs.

Hogy juthatott eszébe Udvarhelyi Miklósnak, hogy éppen az ismeretlen Bánkot válassza jutalomjátékaul? Mi indította Udvarhelyit, aki korának igen jeles színésze volt, de nem tartozott a kutató, tanuló elmék közé, hogy elő nem adott színdarabot, amelyről nyilván nem is hallhatott, amelynek létezéséről nem is tudott talán, válasszon jutalomjátékaul. Ennek a titoknak nyitját Rexa Dezső fedezte fel s tette közzé a Vasárnapi Ujságban. Ismerteti ú. i. Udvarhelyi Miklós följegyzéseit s abban olvassuk, hogy a jeles színész 1828-ban Kecskeméten járt s borozgatás közben megkérdezte régi pályatársától, Katona Józseftől, hogy nincs-e valami előadásra alkalmas darabja? Katona József készségesen nyújtotta át neki a nyomtatásban már nyolc évvel azelőtt megjelent Bánk bánt. Így jutott Bánk — három évvel a költő halála után — Kassára.

A kassai előadás azonban nyomtalanul tűnt el. Emlékét csupán egy színlap őrzi.

1834. Újra másfél esztendő telik el. Bánk sorsáról semmit sem tudunk. Váratlanul újra feltámadt 1834. szeptember 6-án. Éspedig a kolozsvári színház színpadán. Hogyan? Kinek jutott eszébe megint az elfelejtett magyar tragédia? Most már bizonyossággal felelhetünk: Egressy Gábornak, ennek az erőshitű, nyughatatlan lelkű, szárnyaló álmú, 26 éves színésznek. *Most már ő maga választotta jutalomjátékaul Bánkot.* Töretlenül hitt a tragédiában és kétségtelen, hogy ő volt az első, aki felismerte Bánk Bán nagyságát, értékét, ő állapította meg először, hogy ez a legkívűnőbb magyar tragédia, amelynek hibáiból éppen annyit tanulhatnak írónk, mint időt túlélő erényeiből.

Nem vitatható el, hogy ez a lelkes, fiatal kolozsvári színész hengerítette el a sziklatömböt, amely akkor már másfél évtizede nehezedett Bánk bán sírja fölött. Ez emlékezetes kolozsvári előadás szereposztása ez volt:

II. Endre	— — Szerdahelyi József	Ottó	— — — Egressy Gábor.
Bánk bán	— — Lendvay Márton.	Petur bán	— — — Szentpétery Zsigmond
Gertrud	— — Széppataky Johanna.	Mikhál	— — — Udvarhelyi.
Melinda	— — Déryné.	Tiborez	— — — Szilágyi Pál.
Izidora	— — — Éder Lujza.	Biberach	— — — Éder György.

Bánk bán színpadi pályafutása és irodalmi értékelésének kiinduló állomása kétségtelenül ez a kolozsvári előadás volt. Szigligeti is elismeri, hogy Bánkot Kolozsvárnak köszönheti a magyar irodalom s Ferenczi Zoltán szerint is: „Az 1834-ben Kolozsvárott tartott előadás vetette Bánk bán-ra az első fényt, mely csakhamar elárasztotta egész hazánkat.“

Annál maradandóbb érdeme ez az előadás Egressynek, mert nem hiúság, nem szerepéhség vezette, hanem komoly és mély dramaturgiai meggyőződés. Hiszen az előadáson nem is igényelte a tragédia úgynevezett „hálás“ szerepeinek valamelyikét, nem játszotta sem Bánkot, sem Peturt, sem Tiborcot, hanem a legellenzenvesebb s színpadi hatás szempontjából leghálátlanabb szerepet, Ottót. Nem a maga színészi tehetségét akarta tehát csillogtatni, hanem a közönség érdeklődését akarta a műre irányítani.

Stokás volt régebben, hogy a jelesebb színészek évenként egy vagy több jutalomjátékot kaptak az igazgatóságtól. Az ilyen előadások jövedelmének bizonyos hányada a jutalmazandó színészt illette. Viszont ő való-

gathatta ki az előadásra kerülő darabot s benne a saját szerepét. Rend szerint a legdivatosabb s pénztári szempontból a legreményteljesebb darabot s abban is a leghálásabb szerepet választották a színészek. Egressy Gábor becsvágya magasabbra tört. Azt az alkalmat, hogy egyszer maga válogathatta meg a darabot, arra használta fel, hogy igazságot szolgáltatson egy fel nem ismert, kinszenvedéses életű magyar költőnek s hogy a maga kis anyagi haszna helyett a magyar drámaírást ajándékozza meg egy felbecsülhetetlen értékű drágakövel.

1835. Egressy Gábor hitét nem tudta megingatni, kedvét nem tudta szegni az, hogy Kolozsvárott is mindössze egyszer kerülhetett színre a darab. A fanatikus komédiás hóna alá vette a Bánk bánt és vándorolt vele tovább. 1835. február 27-én a budai Színkörben találkoztunk Katona József művével. Itt Kántorné jutalomjátékául került színre. Öt hónappal a kolozsvári előadás után. A budai előadásnak ez volt a szereposztása:

II. Endre	— —	Marosi.	Ottó	— — —	Lendvay Márton.
Bánk bán	— —	Bara János.	Melinda	— —	Lendvayné.
Gertrudis	— —	Kántorné.	Biberach	— —	Megyery Károly.
Petur	— — —	Tóth István.	Tiborc	— — —	Szigligeti Ede.
		Egy békételen	— Szőlősi.		

Szem és fültanúk állítása szerint a budai közönség nagyon melegen fogadta a darabot. Amit az is bizonyít, hogy az előadást meg is ismételték 1835. december 1-jén, amikor azonban Bánkot Lendvay Márton játszotta.

De a kritika még mindig nem irgalmazott Bánknak. Főlényesen írja a Honművész: „E darab eredeti színműveink között bizonyára egyik főhelyet érdemelne, ha azok belőle kihagyatnának, melyek untatók és nem művelt színpadra valóak, nevezetesen a hosszú elmélkedések, ellenbeszélések, asszonybecsmérlések s több más nyerseségek, melyeket a műveltebb észűsek megdöbbenés, kacagás s némi sziszegés nélkül nem hallgathattak. Ez utóbbi cikkelyek csak durva nemzetek erkölceihez, aljasabb színpadra s így aljasabb néposztályhoz is illők s a nemesebb publikum előtt soha tetszést nem nyerhetnek.“

1836. Ebben az évben újra találkozunk egy Bánk-előadással. Debrecenben került színre. A szereposztás ez volt:

Bánk bán	— —	Baranyi.	Melinda	— —	Chiabayné.
Petur	— — —	Szerdahelyi.	Miklál	— —	Nagy
Gertrud	— —	Pályiné.	Izidora	— —	Parázsóné.

1837. A pesti Nemzeti Színház ünnepélyes megnyitásának éve. Igazi elégtétele az lett volna a Katona József emlékének, ha az ország első színházát Bánkkal nyitották volna meg. De, mint már fentebb szó volt róla, Schenck Miksa „Belizár“-jával nyitották meg a magyar Nemzeti Színházat.

1839. Csaknem két év telt el a Nemzeti Színház megnyitása után, amikor végre műsorán helyet kaphatott Katona József tragédiája. De akkor sem az igazgatóság jóvoltából, vagy az irodalmi méltatás következményeként. Egressy Gábor nem csüggedő hite választotta megint Bánkot jutalomjátékául. Így jutott a hányatott dráma 1839. március 23-án a

pesti Nemzeti Színház színpadára s most már a Honművész bírálója, aki négy évvel azelőtt még nagyon rossz véleménnyel volt róla, szintén megtért s nagy lelkesedéssel írja, hogy: „Bánk bán a mai napig is koronája a magyar színiköltészetnek“.

Erről a nemzeti színházi előadásról Vörösmarty is megemlékezik ilyen szavakkal: „Sok tekintetben hiányos s némileg vad, de erővel teljes színmű, első s utolsó műve e nemben a korán elhunytak. Legkevesébbé sikerült Bánk bán karaktere, kiből nem látjuk azon szilárdságot, mely az általa elkövetett merész s nagy felelősségű tettehez kívántatik. Tökéletesebbek: Petur, Biberach, Ottó, Tiborc. Gertrud nem egészen érthető. Melinda a legnehezebb feladat az egészben. Helyenként meglepőleg szerencsés vonásokkal van ábrázolva. Az egész mű mindenestre magas tehetségre mutat s nem hűtlen másolata a kornak, mely noha hanyatlásnak indult s a hajdani erőből vadságra fajult, mégis sok jeleivel bír a férfiasságnak, lovagi szellemnek. Drámái, sőt színi hatás tekintetében végre a *mű ritka tünemény*, ha meggondoljuk, hogy akkor íratott, mikor dráma kevés, a színház bujdosó volt s hogy a szerzőnek ez első munkája. Az előadás a gondosabbak közé számítható. Szentpétery amennyire hangja nem gátolá, jól adá az indulatot Peturt, Bartót kívánnók többnyire így látni: mély és megható érzéssel adá a szegény Tiborcot, valamint Fáncty igen kimért s jól talált játékkal a furfangos Biberachot. Egressy G. (Bánk) helyenként, pld. midőn a pártütöket s Peturt csillapítja, midőn a királynőnek szemrehányásokat tett, jó, helyenként, kivált indulatkitöréseiben érthetetlen, vagy egy kissé túlzó. Egyébiránt, mint mondók, Bánk bán karaktere leggyengébb az egész műben s inkább szeretjük, ha egy kis túlzás által felriasszon, minthogy bágyadt előadás miatt egészen elessek.“

3.

Most már szűkebbre korlátozzuk mesgyénket. Nem akarjuk nyomon követni Bánk bán pályáját a pesti színpadon, csupán a kolozsvári előadások sorrendjének, a kolozsvári Bánk-kultusznak akarjuk tanulságos képét vázolni beszédes statisztikai adatokkal. Ezek az adatok arról beszélnek és ezt büszkén kell hangsúlyoznunk, hogy ha Pest és Kolozsvár lakosságának számarányát vesszük zsinórmértékül, — a kolozsvári kultusz mélyrehatóbb, állandóbb és termékenyebb volt, mint a pesti. Pataki József, a Nemzeti Színház múzeumának megteremtője és igazgatója, pontos összeállítást készített a pesti Nemzeti Színház Bánk-előadásairól és szomorúan mutatja ki, hogy a legkítűnőbb magyar tragédiát az 1839-iki első előadásától 1916-ig, tehát 77 év alatt mindössze 150-szer adták. Az alábbi összeállítás pedig azt mutatja, hogy Kolozsvárott száz év alatt 102-szer került színre Bánk. Kolozsvárott tehát minden évre egy Bánk-előadás esik, Budapesten pedig minden esztendőre két előadás. Ha ezt a két adatot összevetjük a két város lakóinak számarányával, azt a következtetést kell levonnunk, hogy statisztikailag is sokkal állandóbb volt az erdélyi Bánk-kultusz, amely még a román megszállás idején sem hanyatlott.

A kolozsvári első előadás után az ötvenes évek végéig nincsenek pontos, tökéletesen megbízható följegyzéseink arról, hogy hányszor, mikor és milyen szereposztásban játszották nálunk Bánk bán.

A legközelebbi kétségtelen nyoma annak, hogy a tragédiát előadták, megint Egressy Gábor nevéhez fűződik. A kitűnő színész, aki már akkor a pesti Nemzeti Színház ünnepezt művésze volt s akiről az Erdélyi Híradó már 1838-ban azt írja, hogy „mindenki kénytelen elismerni, hogy Egressy úrnál jelesebb színművész még sohasem mutatkozék e városi színpadon“, — 1842-ben Marosvásárhelyről jövet, néhány vendégjátékra kiszállott Kolozsváron is s ismét Bánkban lépett fel. De ekkor már a címszerepet játszotta. Melindát pedig Laborfalvi Róza, a későbbi Jókai Mórné. Ezt olvassuk erről az előadásról: „Mi Egressyt mesternek nevezzük a címszerepben s e játéka minden más előadásainak fénypontja volt.“ Színlapjaink nagyon hiányosak ebből az időből, csak Ferenczi Zoltán feljegyzéseiből tudjuk, hogy ezután 1845. november 29-én, 1846. március 19-én és 1847. január 14-én játszották Bánkot a farkas-utcai színházban.

Ezután egészen 1858-ig nem találjuk nyomát a Bánk bán kolozsvári előadásának. A 48-as éveket követő időben, az elnyomatás szomorú korában a cenzura szigorúsága bizonyára megakadályozta azt, hogy Katona József vértforraló tirádái lánggra lobbantsák a lelkekben parázsló tüzet.

A Bánk bán kolozsvári színpadi pályafutásának legközelebbi állomása, amelyről színlapunk van: 1858. január 29. Az érdekes színlap homlokán ezt olvassuk:

A FENNÁLLÓ SZINI VÁLASZTMÁNY FELÜGYELETE S
LÁNGH BOLDIZSÁR IGAZGATÁSA ALATTI SZINTÁR-
SULAT ÁLTAL ADATIK SZIGETI JÓZSEF JUTALMAUL
ÉS UTOLSÓ ELŐTTI FÖLLÉPTÉUL

B Á N K B Á N

Följegyzésre méltó, hogy Szigeti József, a kitűnő népszínműíró, a későbbi híres komikus, a klasszikus Menenius Agrippa, akkor még Bánkot játszotta. A szereposztás másik érdekessége, hogy Peturt ezen az előadáson *Gyulai Ferenc*, Gyulai Pál testvérbátyja játszotta; neki később a farkas-utcai színház homlokzata előtt szobrot emeltek.

1860-tól már pontos feljegyzéseink, színlapjaink vannak Bánk kolozsvári előadásairól. Ime, a következő állomás:

KOLOZSVÁRT MA, HÉTFŐN, FEBRUÁR 18-ÁN, 1861.
AZ ORSZ. SZÍNHÁZI VÁLASZTMÁNY PÁRTFOGÁSA ÉS
FOLLINUSZ JÁNOS IGAZGATÁSA ALATTI DALSZIN-
TÁRSASÁG ÁLTAL KOMÁROMY ALAJOS VENDEGJÁTÉKAUL ADATIK:

B Á N K B Á N

A szereposztásnak semmi különösebb, följegyzésre váró érdekessége nincs.

1862. január 1-jén és ugyanazon év október 11-én Bánkot Paulay Ede, Gertrudot Paulayné, Melindát Follinuszné és Szöllőssy Róza játszotta. Említésreméltó ez a szereposztás azért, mert Paulay Edéről, a pesti Nemzeti Színház későbbi halhatatlan érdemű igazgatójáról az volt a közhit, hogy nagyon gyöngé, szürke, csak mellékszerepeket játszó segédszínész

volt. Ime, azt látjuk, hogy Bánk bán címszerepét játszotta, sőt később, 1866-ban, mint vendég tért vissza Kolozsvárra s akkor is Bánkot játszotta.

1864-ben kétszer (január 1-jén és március 31-én) szerepelt a kolozsvári színház műsorán Bánk Ujfalussyval és Rónay Gyulával a címszerepben.

1865-ben csak egyszer játszották, de ez az előadás nevezetes, mert akkor lépett fel először a címszerepben a leghíresebb Bánkok egyike: E. Kovács Gyula.

1866-ban kétszer (december 8-án és december 10-én) adták Katona tragédiáját, mind a kétszer Paulay vendégjátékával. Ezek az előadások azért is emlékezetesek, mert Simon bánt a magyar színészet későbbi büszkesége, Ujházi Ede játszotta.

1867-ben csak egyszer került színre Bánk, a címszerepben *Egressy Ákossal*, a tragédia felfedezőjének fiával.

Utána három évi szünet következik a Bánk-előadások sorozatában. Valószínű, hogy a kiegyezés hangulatát nem akarta a színház olyan darab előadásával rontani, amelyben királyné-gyilkosság van.

1871-ben, november 4-én, megint emlékezetes előadása volt a tragédiának: Bánkot ismét E. Kovács Gyula játszotta, aki az előző évben már Pesten is igen nagy sikert aratott ebben a szerepben. Gertrudot pedig először játszotta ennek a szerepnek legklasszikusabb s leghivatottabb alakítója, Jászai Mari, aki egy év múlva evvel a szerepével már a pesti közönséget is bámulatba ejtette. Melinda Boér Emma, Petur Szentgyörgyi és Tiborc Török Károly volt. (Ez volt Szentgyörgyi első szereplése Bánk bán-ban.)

A következő előadások: 1873. március 6-án, 1874. október 1-jén és ugyanez év december 8-án. A szereposztás nagyrésztben a régi volt. Egy ízben Gertrudist Jókainé Laborfalvi Róza játszotta.

1875-ben (október 2-án) új Bánkot látott Kolozsvár közönsége: Szacs vay Imrét, új Gertrudot: Némethy Irmát, új Melindát: Ditróiné Eibenschütz Marit, új Peturt: E. Kovács Gyulát, új Tiborcot: Szentgyörgyi Istvánt.

Utána 1876-ban kétszer (november 25. és december 1.) szerepelt a műsoron Bánk, jórészt az előbbi szereposztással.

Csaknem öt évi szünet után, 1881. január 20-án jelenik meg újra Bánk a kolozsvári színház műsorán. Ez alkalommal Bánkot Szacs vay Imre, Gertrudot Farkas Irma, Melindát Szacs vayné, Peturt Szentgyörgyi, Tiborcot a híres-tréfás Krasznay Miska, Biberachot Mátray Betegh Béla, Mikhált Gabányi Árpád játszotta.

1882-ben kétszer (január 19. és november 10.), 1883—1890-ig évenként egyszer (november 8, 10—11-én), 1891-ben kétszer (január 31-én és november 10-én) találkoztunk Bánkkal a színház műsorán. Ezek az előadásokon E. Kovács Gyula játszotta a címszerepet, Gertrudot egymásutáni sorrendben: Glézer Hermin, Lubinszkyné, Gönczyné, Medgyasszay Evelin, Szerémy Gizella, — Peturt: Szentgyörgyi, Szacs vay, Sárdy, Kazaliczky, majd ismét Szentgyörgyi, — Tiborcot Krasznay, Szentgyörgyi, Gál Gyula, — Biberachot: Mátray B. Béla, Vedress, Megyéry Dezső, Földessy, — Mikhált: Gabányi, Hegedüs Gyula, Török Károly játszotta.

1892-ben, november 10-én ünnepelte a színház Katona József születésének századik évfordulóját s ezen a díszelőadáson E. Kovács Gyula játszotta Bánkot, Hunyady Margit Gertrudist, Szerémy Gizella Melindát, Szatmáry Árpád Peturt, Szentgyörgyi István Tiborcot, Gál Gyula Biberachot, K. Gerő Lina Izidorát s Haday Sándor Mikhált.

1893-ban kétszer (szeptember 12-én és november 11-én), 1894-ben kétszer (március 15-én és november 11-én) játszották Bánkot a fenti szereposztással, azzal a változással, hogy Izidorát Delly Emma, majd Horváth Paula, Bánkot egy ízben Ivánfi Jenő, Biberachot pedig Hegedüs Gyula vette át.

Az 1895. november 11-én tartott előadáson Peturt először játszotta Hegedüs Gyula.

Utána 1896. november 11-én és 1897. november 3-án találkozunk a színház játékkrendjén Bánkkal (Bánk—E. Kovács Gyula, Gertrud—Szerémy Gizella, Melinda—György Ilona, Petur—Klenovits György, Tiborc—Szentgyörgyi, Biberach—Janovics Jenő). A szereposztás csekély változásával ugyanígy adták 1897. november 10-én és 1898. november 11-én.

Legközelebbi előadásán (1899. november 12-én) Bánk: Ivánfi, Gertrud: Fáy Szeréna, Melinda: Bajor Giza, Petur: Tompa Kálmán, Tiborc: Szentgyörgyi, Biberach pedig Janovics Jenő volt.

1900-ban kétszer (október 7-én és november 11-én), 1901-ben szintén kétszer (november 12-én és november 24-én), 1903-ban egyszer (november 11-én). 1904-ben szintén egyszer (november 13-án) került színre Bánk. Ezek az előadások Bánk: Szakács Andor, majd Molnár László volt, Gertrudis Bajor Riza, Jászai Mari (mint vendég), Fáy Szeréna, Laczkó Aranka és Tóvölgyi Margit, — Melinda: Gazdy Aranka, Lukács Juliska, Csige Böske, — Petur: Tompa Kálmán és Biberach: Janovics Jenő, Szakács Andor, Somlay Artúr volt.

1905-ben vettem át magam az igazgatást s ettől az időtől a Bánk-kultuszunk új lendületet igyekeztem adni Kolozsváron. Míg az 1834-től 1905-ig terjedő 70 év alatt a rendelkezésünkre álló adatok szerint *ötvenkétszer* adták Bánk bán-t, addig 1905-től 1933-ig, tehát *huszonnyolc év alatt*, amelyből a magyar uralomra 14 év, a román uralomra szintén 14 év esik, éppen *ötvenszer került színre* Katona József tragédiája.

E 28 év alatt Bánkot: Hidvégi Ernő, Pataki József, Szakács Andor, Bakó László, Táray Ferenc, Kemény László, Tóth Elek, Földényi László játszotta. Gertrudot: Tóvölgyi Margit, Jászai Mari, Laczkó Aranka, Fáy Flóra, Poór Lili és Benes Ilona, Melindát: Jeskó Ariadne, Aczél Ilona, Somló Emma, Poór Lili, Császár Mária, Nagy Ilona, Izsáky Margit, Nánássy Júlia. Könyves Tóth Erzsébet, Petróczy Alice és Kerekes Ilona játszotta. Petur bán-t: Sebestyén Géza, Fehér Gyula, Nagy Adorján, Fekete Mihály, Bánóczi Dezső, Cselle Lajos, Forgács Sándor, Tóth Elek, Olasz Lajos játszotta. Tiborcot: Szentgyörgyi István, Forgács Sándor, Réthely Ödön, Tóth Elek játszotta. Biberachot: Janovics Jenő, Kardos Andor, Faragó Ödön, Réthely Ödön játszotta.

Gazdag emlékeket szító előadás volt ezek között az 1906. június 17-iki este: *A farkasutcai színházban az utolsó előadás..*

Ennek a dícsőséges, öreg színháznak utolsó lélekzetvétele Bánk bán

volt. Az a nemzeti tragédia, amellyel igazság szerint 1821-ben meg kellett volna nyitni a színházat. Engesztelő áldozat volt ez és hódolat Katona József szelleme előtt. Katona József eltemetett darabja ezen a színpadon támadt halhatatlan életre, Katona József emlékének szenteltük tehát a haldokló színház utolsó sóhajtását.

Gertrudis Jászai Mari volt. Tiborc Szentgyörgyi István, Mikhál Dezséry Gyula, Simon bán Várady Miklós. A farkasutcai színház régi dicsőségének ezek az élő tanúi ezen a búcsú-estén átadták a gazdag örökséget a fiatalságot képviselő új nemzedéknek: Aczél Ilonának, aki Melindát játszotta, Sebestyén Gézának, Petur megszemélyesítőjének, Hidvégi Ernőnek, a férfias és fiatal Bánknak, Rajnay Gábornak, a lelkes Ottó hercegnek és Janovics Jenőnek, aki Biberachban lépett fel. A kisebb szerepekben és a statisztéria tömegében is olyan nevek, mint Tóvölgyi Margit, Laczkó Aranka, Makray Dénes, Mátray Kálmán, Király Ernő, Parlagi Lajos, Berlányi Vanda, Árkossy Vilmos, Gerlaky Hermin, Reményi Sári, Batizfalvy Elza, Boda Ferenc, Korányi Frida, Miklóssy Margit, Hetényi Elemér, Horti Sándor, Kassay Károly, Mészáros Alajos, Mezei Mihály. Bánk kis fiacskája Somogyi Erzsi volt, ez az elragadó csöppség, aki ma a budapesti Nemzeti Színházban aratja nagy sikereit. Kolozsvár közönsége borús lélekkel, nehéz szívvel búcsúzott az ősi hajléktól.

Nem volt hivatalos búcsúszó. Nem volt szónoklat. Csak Katona József nemesveretű hangja zúgott, harsogott, zengett és lángolt. Hol van ennél szebb tiszteletadás színházi oltár előtt?

A kolozsvári Katona-kultusz száz éve alatt, 1834-től 1933 végéig a címszerepet legtöbbször E. Kovács Gyula játszotta, 24-szer. Utána Szakács Andor következik 19 Bánk-alakítással. Gertrudot legtöbbször, 21-szer, Poór Lili játszotta. Utána Hettyey Aranka következik; ő 14-szer játszotta a királynét Kolozsvárott. Melindát szintén Poór Lili játszotta legtöbbször, 12-szer, Császár Mária 10-szer, Kaszab Anna 9-szer, Petróczy Alice 6-szor, Izsáky Margit 5-ször, Aczél Ilona 4-szer, Nagy Ilona 4-szer. Peturt Fekete Mihály 17-szer, Szentgyörgyi István 13-szor, Tóth Elek 11-szer, Sebestyén Géza 5-ször játszotta. Tiborcot Szentgyörgyi István 58-szor játszotta; Réthely Ödön pedig 5-ször. Biberachot magam 51-szer játszottam.

*

Ime, száz év képe beszélő számokban, színes, emlékeket rajzó nevekben.

SZÁZ ÉV: SZÁZKÉT BÁNK-ELŐADÁS.

Hisszük, hinnünk kell, hogy az elkövetkező száz év alatt is hívek maradnak a jövődől színész-nemzedékek Egressy Gábor tüzes, mély hitéhez s az örökmécsest, amelyet ő gyűjtött 1834-ben Katona József emlékének, őrizni, óvni és szítani fogják.

Janovics Jenő